

ՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ս. ՄԻՆԱՍԻ ՄԱՏՐԱՆ ՄԷՋ

Ս. Մինասի(*) մատուռը Ս. Յակոբայ Տաճարին հնագույն մասն է: Իրականին մէջ առաջին եւ նախնական վանական եկեղեցին ան է, որուն շուրջ տակաւ առ տակաւ կերտուած է Ս. Յակոբայ Տաճարի ներկայ բարդ եւ փառաւոր կառույցը: Այս մատուռը ներկայիս կը գտնուի Մայր Տաճարի հիւսիսային կողմը, Ս. Դիսաղրի մատրան հետ կողք-կողքի, իրարմէ գտնուած հասարակաց միջնորմով մը, որ հիւստուած է Տաճարի հիւսիսային հաստ պատին մէջ: Այս մատրան սկիզբը գիտնականներ կը տանին մինչեւ Ն. դար: Այժմու մատրան ծաւալն է հարաւէն հիւսիս՝ 465 սմ. եւ արեւելքէն արեւմուտք 375 սմ., առանց հաշուելու խորութիւնը երկու փոքր կողակներուն (խորաններուն) որոնք շինուած են արեւելեան պատին մէջ եւ որոնց մէջն են մատուռի երկու պատարագի սեղանները: — Այս մատուռը այժմ կը գործածուի իբրեւ գանձարան Ս. Աթոռոյս հովուական եւ վարդապետական բազմաթիւ գաւազաններու, որոնք կը ծածկեն եկեղեցիին երեք պատերը:

Այս մատուռը արտաքին աշխարհի լոյսին նայող լուսամուտ չունի, որովհետեւ

չորս կողմէն շրջապատուած է շինութիւններով: Իսկ իր վրայ կայ Առաքելոց մատուռը: Արտաքին աշխարհի արեւէն զրրկուած ըլլալուն պատճառով ոչ միայն մշտական խաւարի մէջ է, այլ նաեւ շարունակական խոնաւ վիճակի մատնուած է: Մատուռին արեւելեան պատը, իր երկու փոքրիկ խորաններով, յախճապակիով ծածկուած է վերէն վար: Իսկ միւս երեք պատերը ծեփուած էին ճերմակ ամուր ծեփով: Այս երեք պատերուն վրայ ձգուած էին կաշիէ նկարազարդ վարագոյրներ, որոնց վրայ կախուած էին դարերու ընթացքին հաւաքուած Ս. Աթոռոյ բազմաթիւ եւ արժէքաւոր հովուական գաւազանները: Կաշիէ վարագոյրները, յատկապէս հիւսիսային պատին վրայ, խոնաւութենէ փճացած էին: Իսկ ծեփը, որ շատ հին չէր երեւեր, թէեւ շինուած էր ամրագոյն տեսակէ, բայց արդէն իսկ զանգուածովին թուլցած եւ թափուելու վրայ էր: Տարիներով եւ թերեւս դարերով այս խոնաւութեան մէջ կախուած գաւազաններու մեծ մասին յօգերն ալ փճացած կամ թուլցած էին: Անհրաժեշտ էր ուրեմն հնարաւորութեան սահմանին մէջ առաջին առնել այս բայքայիչ խոնաւութեան:

Այս նպատակը իրագործելու համար նախ «քէօհլէ» եղան տանիքի այն մասերը եւ արտաքին այն պատերը՝ որոնցմէ կը կասկածուէր որ մատուռը կը ստանայ իր խոնաւութիւնը: Ապա ներսի կողմէն վար առնուեցան բոլոր ծեփերը եւ մէջտեղ եկան

(*) Այս մատուռը կը կոչուի նաեւ Ս. Սարգիս: Անոր մէջ տարին մէկ անգամ միայն Ս. Պատարագ կը մատուցուի, այդ ալ՝ Ս. Սարգսի տօնին: Աւելի երկու պատարագի սեղաններ, որոնցմէ մին օծուած է յանուն Ս. Սարգսի, միւսը՝ յանուն Ս. Մինասի, որ Դ. դարուն ապրած եգիպտացի նահատակ մըն է:

փոխուած բառակապակցութիւնները, 3) Ռուսերէնէն և ռուսերէնի միջոցաւ հայերէնին անցած բառերը: Հոս կը հանդիպինք ռուսերէնի կաղապարով կոպիտ և ճապաղ կազմութիւններու, որոնք կը հակասեն կենդանի Արեւելահայերէնի և Արեւմտահայերէնի կանոնները: Հեղինակը այս նորիցեկ կազմութիւններուն հանդէպ կարճ բողոք մը կը յայտնէ, բայց ատրկա կեցրոնական գաղափարի մը հանգամանքը չի ստանար:

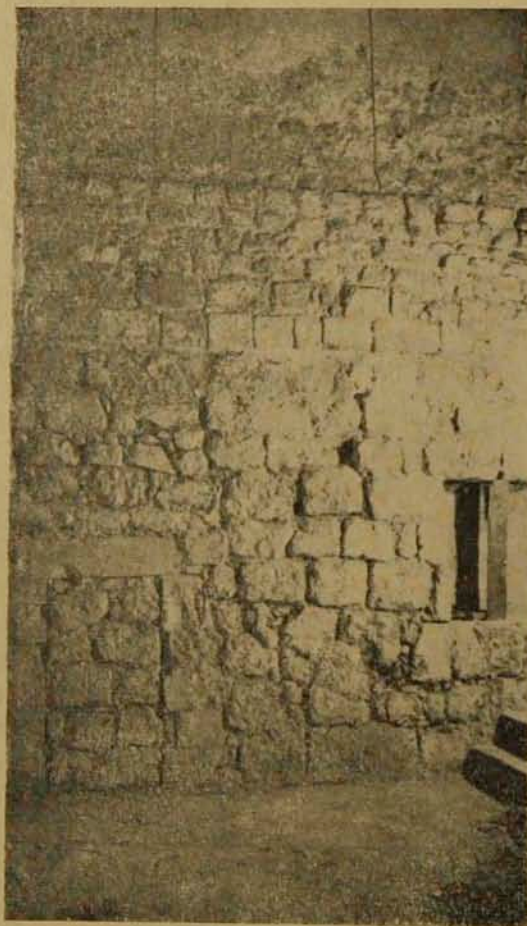
Ս. Ղ. Ղաղարեանի գիրքը իրրեւ լեզուաբանական հում նիւթ և պատմական

ատաղձ խլած է անշուշտ հեղինակէն բաւական աշխատանք և ջանք, բայց այդ հում նիւթը մշակելու տեսանկիւնը մեզի վերապահումներ կ'առնէ: Արեւելահայերէնը իրապէս կը «հարստանայ», ոչ թէ ռուսերէն կաղապարաւոր ձերմուծումներով՝ որոնք կ'աղճատեն իր կառուցուածքը, այլ լայնօրէն օգտագործելով գրաբարի, միջին հայերէնի, բարբառներու և ժամանակակից Արեւելահայերէնի և Արեւմտահայերէնի կենդանի կանոնները:

ԱՆՈՒՇՈՒԱՆ ՎՐԴ. ԶՂԱՍԵՆԵՆ

հնադրոշմ պատերը, որոնք շինուած էին կիսատաշ քարերով, որոնք սակայն կորսւնցուցած էին իրենց ողորկութիւնը եւ եզերքներու կանոնաւորութիւնը, դարերու ճնշումին եւ խոնաւութեան պատճառած մաշումներէ եւ բեկումներէ (Տէ- Պ-դէ- Բէ- 10): Քարերէն ոմանք բոլորովին կակուղցած եւ գրեթէ կիրի վերածուած էին: Այս տեսակ քարերը ամբողջութեամբ հանուեցան եւ նորերով փոխարինուեցան: Պատի քարերուն ճեղքերուն հին շաղախը ամբողջութեամբ մաքրուեցաւ եւ տեղը լեցուեցաւ

ծեփը վար առնելէ յետոյ, հիւսիսային պատին վրայ մէջտեղ ելաւ ցած եւ փոքր «դուռ»ի մը տեղը որ քարերով հիւսուած էր (Տէ- Պ-դէ- Բէ- 10): Իսկ հարաւային պատին վրայ կամարակապ մը ելաւ, որ ի սկզբան հին դուռի մը կամ պատուհանի տեղ կարծուեցաւ. ետքէն սակայն ստուգուեցաւ որ ճարտարապետական հնարք մըն էր ամրացնելու համար այս պատը, որ բարակցած էր այս կէտին վրայ, իր անմիջական ետեւը, Ս. Գլխադրի մատուռին աւելի տեղ տալու համար: Հնագէտ ճանչ-

Թիւ 10. Ս. Մինասի (հիւսիսային) հնադրոշմ պատի ծեփը վար առնուելէ յետոյ. ձախ կողմը՝ հիւսուած փոքր «դուռ» մը:

Թիւ 11. Ս. Մինասի հիւսիսային պատէն մաս մը (նորոգուելէ վերջ) որ կը շարունակուի գետնի սակ: Հիւսուած փոքր «դուռը» այստեղ պատմականի մը դիրքին կը բարձրանայ:

նոր եւ ամուր շաղախ, պատրաստուած ճերմակ սիւննիթով: Նոր շաղախին գիծերը հնարաւորութեան սահմանին մէջ ցած լեցուեցան, պահելու եւ շեշտելու համար քարերուն հնադրոշմ նկարագիրը (Տէ- Պ-դէ- Բէ- 11): Նորով փոխարինուեցաւ նաեւ առաստաղին ծեփը:

ցրած Լատին Հայեր քանիցս այցելեցին նաեւ այս մատուռը, հետաքրքրութեամբ քննեցին պատերը, եւ դատելով քարերու տաշուածքէն, Բիւզանդական շրջանի վերագրեցին անոնց պատրաստութիւնը: Առաստաղը յայտնապէս ետքի ժամանակներու զործ էր:

ՊԵՂՈՒՄՆԵՐ Ս. ՄԻՆԱՍԻ ՄԷՋ: Այս մատուռի երեք նորոգուած պատերուն ներքեւ եւս փոսեր բացուեցան: Հիւսիսային պատին ներքեւը պեղուելով յայտնուեցաւ որ պատը միակտուր կերպով կը շարունակուի գետնի տակ, իբրեւ կանոնաւոր պատ եւ ոչ իբրեւ հիմք (ՏԵ՝ Պ-ԴԷԷ ԲԷ- 11): Ինչպէս բնական էր ակնկալել, գետնին տակ մնացած մասը աւելի լաւ վիճակի մէջ պահուած էր քան յատակէն վերի մասը: Բուն հիմքը, անտաշ եւ մեծ քարերով, կը սկսէր ներկայ սալայատակէն 1Ճ0 սմ. խորութենէն յետոյ: Այս նոր յատակէն դիտուած ատեն, սոյն պատին վրայ զանուած հիւսուած փոքր «դուռը» պատուհանի կը

Հետաքրքրական նորութիւններ ելան մատուռի հարաւային պատին ներքեւէն: Ս. Մինասի այս պատին ետեւն է Ս. Գրի- խաղրի մատուռը, որ Ս. Յակոբ Զեքեղեան Առաքեալի գլուխին գերեզմանը՝ եւ հետեւաբար Սրբոց Յակոբեանց Տաճարի ուխտավայրն է: Այս պատին ներքեւը փորելու ատեն նախ երեւան ելաւ երկաթէ բարակ ծող մը, որ շատ հին չէր երեւէր, եւ որ կարծես թէ քանի մը իբրեւ նշան տընկուած էր այնտեղ: Փորուելով դուռս հանուեցաւ այդ երկաթը որ 150 սմ. երկարութեամբ պարզ ծող մըն էր: — Այստեղ պատը իր կանոնաւոր ծելին մէջ գետնին տակ չէր շարունակուեր միւս երկուքին

Թիւ 12, Մոզայիքի եւ խեցեղէնի բեկորներ, ելած՝ Ս. Մինասի մասրան մէջ կասարուած պեղումներու ընթացքին:

վերածուէր (ՏԵ՝ Պ-ԴԷԷ ԲԷ- 11): Այստեղ փորելու ատեն գտնուեցան նաեւ մոզայիքի քանի մը բնկորներ, որոնք ուրիշ տեղէ մը պատահաբար այնտեղ նետուած ըլլալու երեւոյթն ունէին քան թէ տեղւոյն վրայ յատակի մը մաս կազմած ըլլալու:

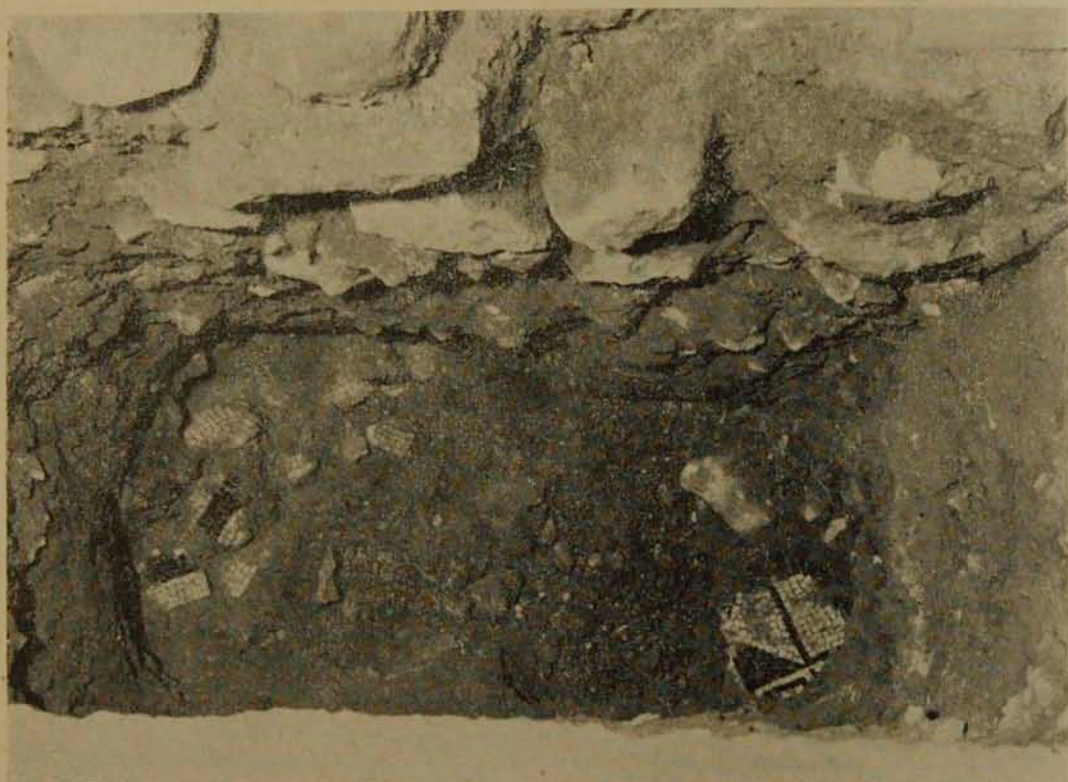
Արեւմտեան պատին ներքեւէն գրեթէ հետաքրքրական ոչինչ ելաւ բացի այն իւրողութենէն որ այստեղ եւս պատը կը շարունակուէր գետնին տակ, սա տարբերութեամբ որ այստեղի քարերը աւելի անհարթ էին եւ պատին հին ծելի գրեթէ ամբողջութեամբ թափուած էր:

պէս, այլ ներկայ սալայատակին գրեթէ անմիջապէս կը յաջորդէր պատին հիմքը, կոշտ եւ անտաշ քարերով (ՏԵ՝ Պ-ԴԷԷ ԲԷ- 13): Ուրոշ խորութենէ մը սկսեալ բրիչի գրեթէ ամէն հարուածին մէջ տեղ կ'ելլէին պատի ընտիր ծելի հաստ կտորուանքներ որոնցմէ ոմանց վրայ նշմարելի էին հին գունաւոր զարդանկարներու հետքեր: Երեւան կ'ելլէին նաեւ մոզայիք յատակի կտորներ, կէս ծեռքի մեծութեամբ կամ աւելի փոքր ծաւալով, որոնց վրայ մոզայիքի քարերը դեռ ամբօրէն կը մնային: Ինչպէս նաեւ մոզայիքի կրա-շաղախ յատակներ որոնց վրայի քարերը թափուած էին (ՏԵ՝ Պ-ԴԷԷ ԲԷ- 12): Ասոնք առ հասարակ կ'ելլէին հողին հետ խառն ի խուռն, եւ ամէն դիրքերով, գլխիվայր, կողին վրայ հողին մէջ խրած, եւայլն. ուրիշ խօսքով՝ այս բնկորները այնտեղ նետուած ըլլալու տպաւորութիւնը կը ներգործէին, քան թէ հաստատ յատակի մը մասը կը կազմէին տեղւոյն վրայ: Մոզայիքի այս կտորները առհասարակ խոշորեկ եւ միջակ տեսակէ էին, եւ երեք գոյներէ կը բաղկանային, մերմակ, սեւ եւ կարմիր:

Ի վերջոյ շուրջ 170 սմ. խորութեան վրայ երեւան եկան ըստ բաւականին մեծ- կակ մոզայիքի բնկորներ, որոնք սկզբնական յատակի մը մաս կազմած ըլլալու ամէն հաւանականութիւն կը ներշնչէին, որովհե-

տեւ գետնին վրայ ամրացած էին: Այս հաստատ մոզայիքներէն մէկ մասը զրտնուեցաւ փորուածքին հարաւ արեւելեան ծայրը, այսինքն Ս. Գլխաղրի մատրան հիւսիսային պատին անմիջական կռնակը: Այս մասին վրայ երեւան ելած մոզայիքը կոտորտուած էր, հաւանաբար խոշոր քարերու անկումի հետեւանքով: Միւս կտորը որ յատակի մը մաս կազմած ըլլալու ամէն երեւոյթն ունէր, երեւան ելաւ փորուածքին հիւսիս արեւմտեան անկիւնը, ծաւալն էր 22×23 սմ. եւ որ ցարդ մէջտեղ ելած

մանր ոսկերոտիք: Այս մասը, ինչպէս քանիցս ակնարկեցինք, Ս. Գլխաղրի մատրան անմիջական կռնակը լինելով, եւ ասկէ վերջ ըլլալիք պեղումները աւելի զգուշաւորութիւն եւ հմտութիւն պահանջելով, գործը այս կէտին կանգ առաւ, եւ յատակին քարերը առ այժմ մնացին իրենց տեղերը: Երեք պատերու ներքեւ բացուած պեղուածքները չգոցուեցան, այլ՝ եղածին պէս պահուեցան փայտէ ամուր դռնակներով ծածկուելէ վերջ. ի դիւրութիւն ապագայ մասնագէտ խուզարկուներու: Անկաս-

Թիւ 13, Ս. Մինասի մատրան հարաւային պատին ներքեւի փորուածքը ուր կը նշմարուին հին մոզայիք յատակի մը հետքեր:

մեծագոյն կտորն է (ՏԷ՝ Պ-Գէ-Է-Դ-13): Այս երկու կտորներն ալ կղզիացած էին, այսինքն որեւէ ուղղութեամբ գետնին տակ շարունակուելու հետքեր կարելի չեղաւ զրտնել: Չմոռնանք սակայն որ մատուռին յատակը ամբողջութեամբ չբացուեցաւ:

Այս երկու մոզայիք բեկորներու մէջտեղ ինկած միջոցը աւելի փորելով 185 սմ. խորութեան վրայ երեւան եկաւ քով-քովի դրուած քարերու շարք մը, որուն խոռոչներէն հող հանելու ատեն դուրս եկան նաեւ

կած Ս. Յակոբեանց Տաճարի պատմութեան համար շատ տուեալներ կարելի է ստանալ այս մատուռի մասնագիտական ուսումնասիրութեամբ:

Դատելով հիւսիսային եւ արեւմտեան պատերուն շուրջ 180 սմ. գետնին տակ շարունակուելու իրողութենէն, եւ մօտաւորապէս նոյն մակարդակի վրայ հարաւային պատի ներքեւ երեւան ելած մոզայիքներու գոյութենէն, անհաւանական չէ ենթադրել որ սկզբնական Ս. Մինասի մատուռին յա-

տակը ներկայ յատակէն շուրջ երկու միլիարանի ցած եղած է: Հաւանաբար սկզբնական մատուռը կործանուած է երկրաշարժէ կամ բարձրադասներու կողմէ: Առաստաղի եւ պատերու վերին քարերը հաւանաբար ուժգնորէն ինկած են սկզբնական մոզայիք յատակին վրայ եւ զայն ջարդ-փշուր ըրած են: Արդարեւ, պեղումներու ընթացքին, յատակէն քանի մը մեծամեծ պատի տաշուած քարեր հանուեցան: Պատերը հաւանաբար ստորին եւ միջին մասերուն վրայ մասամբ զերծ մնացած ըլլան այս ուժգին փլուզումէն: Երբ ձեռնարկուած է վերաշինութեան, հիւսիսային եւ արեւմտեան պատերը պահուած եւ ամրոցացած են, իսկ հարաւայինը հաւանաբար տեղափոփութեան ենթարկուած է: (Այս նորոգութեանց եւ պեղումներու ընթացքին արեւելեան պատին ձեռք չդաւա):

Հին յատակը փլատակներու հողով արդէն իսկ լեցուած ըլլալով նոր յատակը շինուած է ներկայ մակարդակի վրայ. որ աւելի քան մէկ ոտք բարձր է Ս. Յակոբայ Տաճարի յատակէն:

Ս. Մինասի մատրան պեղումներու ընթացքին եւս մէջտեղ ելան խցեղէն անօթներու կտորուանքներ, որոնք եւս մոզայիքի բեկորներուն եւ հին պատի ծեփերէն քանի մը նմոշներու հետ ի պահ դրուեցան վանուցս թանգարանի մէջ ի քննութիւն մասնագիտաց:

Նորոգութենէ վերջ մատուռին պատերը ծածկուեցան երկու միլիարան բարձրութեամբ տախտակներով, գաւազանները անոնց վրայ կախելու համար: Այս տախտակները դռնակներու բաժնուած են որոնք ի հարկին դիւրաւ կրնան բացուիլ ու գոցուիլ պատերու քննութեան համար, առանց գաւազանները վերցնելու: Այժմ պատերու խոնաւութիւնը զգալի չափով պակսած է սակայն գետնի խոնաւութեան առաջին առնել ներկայիս գրեթէ անկարելի է քանի որ մատուռին անմիջական շրջակայքը ջրհորներ կան:

Ս. Մինասի մատուռը արտասահմանի մեր հնագոյն եկեղեցին է: Կ'արժէ զայն պահպանել մեծագոյն խնամքով:

ՇՆՈՐՀՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Վերջ)

ԵՐԵՍՈՒՆ ՏԵՐԻ ԱՌԱՋ

ԱՆԿԼԻԲԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԱԻԱԳ ՍԱՐԿԱԻԱԳՆԵՐԸ

Նոյեմբեր 18, Կիրակի առտուն, Երուսաղէմի Անկլիքան Մայր Եկեղեցիին մէջ, Գեր. Մէկրինէս Եպս. (*) Աւագ Սարկաւազուժեան աստիճանին բարձրացուց իր երկու քահանաները, որոնցմէ մին Հայոց բարեկամ Վեր. Հայր Պրքսթըն: Այս հանգէսին հրաւիրուած էին Երուսաղէմի հոգեւոր պետերը: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէն ներկայ էր Պատր. Փոխանորդ Գեր. Մկրտիչ Եպս. Աղաւնուհի, Հոգ. Կիւրեղ Վրդ. Իսրայէլեանի հետ. իսկ Կ. Պոլսի նախկին պատրիարք Զաւէն Արքեպս. և Բարգէն Սրբազան, իբրեւ բարեկամ ներկայ էին: Կիւլպէնկեան և Միլքոնեան դասարաններու Սարկաւազուժեան ևս ներկայ գտնուեցան այս հետաքրքրական հանգէսին: Անկլիքան Եկեղեցւոյ մէջ Սարկաւազութիւնը վարչական կարեւոր դերք մըն է, և ոչ թէ պարզ հոգեւոր աստիճան մը: Երկու քահանաներ սարկաւազութեան հոգեւոր աստիճանը ստացած են արդէն իրենց քահանայական ձեռնադրութենէն յառաջ. իսկ Աւագ Սարկաւազութեան բարձրանալով անոնք կը դառնան, այսպէս ըսենք, իրենց եպիսկոպոսին փոխանորդները՝ մէկը Պաղեստինի, իսկ միւսը Կիպրոսի մէջ:

Աւագ Սարկաւազներուն առաջինն է Rev. Weston Henry Stewart, M. A. (**), շրջանաւարտ Օքսֆորտի համալսարանէն, Աւագ Սարկաւագի որդի ինքն ալ, որ Երուսաղէմ գալէն տասը տարի յառաջ, Լոնտոն, Չլսիի հին եկեղեցւոյն Փոխանորդը եղած է, իսկ Երուսաղէմ գալէ ետքը մատրանապետը՝ Ս. Բաղաքիս Անկլիքան հասարակութեան. այժմ իբրեւ Աւագ Սարկաւագ, իր իրաւասութիւնը կը տարածուի Պաղեստինի, Անդր-Յորդանանու և Սիւրիոյ Անկլիքան հասարակութեանց վրայ, և միան-

(*) Հայրը՝ Երուսաղէմի ներկայ Անկլիքան Արքեպիսկոպոսին:

(**) Ապա Երուսաղէմի Անկլիքան Եպիսկոպոսը եղաւ (1944 - 1957):